

KONFERENCJA NAUKOWA
„CALISIANA ROZPROSZONE W ARCHIWACH POLSKICH
(1945–1989)”.

KALISZ, 13 LISTOPADA 2015 R.

13 listopada 2015 r. Archiwum Państwowe w Kaliszu zorganizowało drugą edycję ogólnopolskiej konferencji naukowej na temat archiwaliów do dziejów Kalisza i ziemi kaliskiej. Pierwsza – w 2011 r. – dotyczyła materiałów z okresu staropolskiego, zaborów i dwudziestolecia międzywojennego, natomiast opisywane spotkanie – czasów po drugiej wojnie światowej i stąd jej tytuł „Calisiana rozproszone w archiwach polskich (1945–1989)”. Konferencję objęli honorowym patronatem naczelny dyrektor archiwów państwowych, prezes Instytutu Pamięci Narodowej, marszałek województwa wielkopolskiego i prezydent Kalisza. Wśród licznych gości znaleźli się przedstawiciele różnych archiwów, władz miejskich i urzędów z Kalisza, miejscowych mediów oraz stowarzyszeń zainteresowanych lokalną historią. Dużą grupę słuchaczy stanowili uczniowie II Liceum Ogólnokształcącego im. T. Kościuszki w Kaliszu, współpracującego na co dzień z Oddziałem IPN w Łodzi.

Prelegenci omówili – w kontekście lokalnym Kalisza i okolic – zasoby 11 archiwów, m.in.: Archiwum Akt Nowych, Narodowego Archiwum Cyfrowego, Archiwum Wojskowego w Oleśnicy, Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie oraz jego oddziałów we Wrocławiu, Poznaniu i Łodzi, a także archiwów państwowych w Kaliszu i Poznaniu. Zgodnie z tytułem spotkania odczyty dotyczyły lat 1945–1989, lecz organizatorzy na szczęście nie trzymali się sztywno wyznaczonych cezur czasowych i dzięki temu zgromadzeni w Sali Recepcyjnej kaliskiego ratusza mieli okazję usłyszeć o aktach wytworzonych przez hitlerowskie organy sądownictwa i bezpieczeństwa (IPN w Warszawie), a także o źródłach do dziejów lokalnych struktur NSZZ „Solidarność” z dawnego woj. kaliskiego z lat 1980–2005, przechowywanych w Archiwum Państwowym w Kaliszu.

Konferencji towarzyszyła promocja wydawnictwa pod tym samym tytułem. Warto w tym miejscu pochwalić organizatorów, którzy w czasach, gdy materiały pokonferencyjne ukazują się najczęściej kilka lat po wydarzeniu (jeśli w ogóle ma to miejsce), przygotowali książkę na rozpoczęcie obrad. Niemal wszyscy referenci podkreślali dogodność takiego rozwiązania, kiedy mogli odesłać słuchaczy do wydrukowanego już tekstu i rozwinąć wątki, które w książce z różnych przyczyn jedynie sygnalizowali.

Obrady otworzyła dyrektor AP w Kaliszu Grażyna Szlender, która zauważyła, że ze względu na większą część wytwórców omawianych archiwaliów, konferencja mogłaby nosić podtytuł „Oblicza terroru”. Z kolei recenzent książki, prof. UAM dr hab. Krzysztof Strykowski, zażartował, że tytuł omawianego wydarzenia powinien brzmieć „Calisiana coraz mniej rozproszone” i zasugerował, by kolejna edycja miała charakter międzynarodowy z historykami i archiwistami z Rosji i Niemiec, a na poparcie swojego pomysłu podał przykład ciekawych materiałów ikonograficznych dotyczących Kalisza, przechowywanych w archiwach petersburskich.

Jako pierwszy wystąpił Włodzimierz Janowski z referatem zatytułowanym „Źródła do dziejów Kalisza w okresie 1945–1989 w zasobie Archiwum Akt Nowych. Casus partii

politycznych. Studium przypadku”. Korzystając z możliwości skierowania odbiorców do publikacji, krótko omówił akta zespołów centralnych instancji partii politycznych z okresu 1945–1989/1990 i skupił się na innych zespołach zgromadzonych w AAN, w których również można odnaleźć ciekawe informacje do dziejów Kalisza. Zaprezentował m.in. zespoły Ministerstwo Informacji i Propagandy czy Główna Komisja ds. Upaństwowawiania Przedsiębiorstw, a także materiały centrali organizacji młodzieżowych. Referent w uwagach końcowych podkreślił fakt, że calisiana przechowywane w AAN należy traktować jak uzupełniające źródło informacji w stosunku do materiałów zgromadzonych w archiwach lokalnych.

Łukasz Trznadel z AW w Oleśnicy podjął temat „Żołnierze Wyklęci Ziemi Kaliskiej w aktach Archiwum Wojskowego w Oleśnicy”¹. Prelegent zauważył, że akta proveniencji wojskowej, zwłaszcza poszczególnych jednostek wojskowych, są stosunkowo nieliczne – w porównaniu do materiałów „bezpieki” – wykorzystywane w badaniach nad podziemiem zbrojnym po zakończeniu II wojny światowej. Pomimo stronniczego charakteru są one, przy krytycznym podejściu, ciekawym źródłem, szczególnie pod względem faktograficznym. Autor zaznaczał także możliwość prześledzenia – w oparciu o omawiane archiwalia – stosunku ludności i samych żołnierzy stacjonujących na ziemi kaliskiej do nowej rzeczywistości po 1945 r.

Stanisław Koller, w oparciu głównie o sprawozdania przesyłane przez kaliską Służbę Bezpieczeństwa do Biura „C” MSW, wygłosił referat pt. „Stan i ruch akt archiwalnych Służby Bezpieczeństwa Wydziału „C” KW MO/WUSW w Kaliszu w latach 1975–1988, na podstawie materiałów zachowanych w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie”. Wystąpienie ilustrowane było licznymi wykresami i schematami mającymi ułatwić zrozumienie tego specyficznego tematu.

Kolejny referent z IPN, Paweł Tomasik, rozpoczął swoje wystąpienie od przedstawienia stereotypowego wizerunku Instytutu jako archiwum przechowującego wyłącznie „teczki agentów”. Takie postrzeganie IPN sprawia, że wielu badaczy nawet nie przypuszcza, jak dużo cennych materiałów – szczególnie wytworzonych i zgromadzonych przez Główną Komisję Badania Zbrodni Hitlerowskich² – do dziejów okupacji niemieckiej można odnaleźć w archiwach Instytutu. Na poparcie swoich słów dokładnie omówił źródła przydatne do badania dziejów Kaliskiego w czasie ostatniej wojny (np. zespoły Komenda Policji Ochronnej w Kaliszu czy Komendantura Polowa nr 531 w Kaliszu) oraz zbrodni niemieckich popełnionych na tym terenie. P. Tomasik podkreślił jednak, że większość calisianów przechowywanych w IPN w Warszawie zostało wytworzonych przez SB. Referent zwrócił uwagę na fakt, że ciekawe materiały do dziejów Kalisza można znaleźć również w aktach, które z pozoru nie mają z nim nic wspólnego. Najlepszym przy-

¹ Z pewnym zdziwieniem należy odnotować fakt, że tekst pod identycznym tytułem Ł. Trznadel opublikował już wcześniej w „Roczniku Archiwalno-Historycznym Centralnego Archiwum Wojskowego” (2013, nr 6). Artykuł zamieszczony w wydawnictwie pokonferencyjnym jest w około 80 proc. tożsamy z publikacją z rocznika CAW, a autor w żaden sposób, czy to w tekście, czy w przypisach, nie odnosi się do publikacji z 2013 r. i nie informuje czytelnika o wzajemnych relacjach obu tekstów (np. czy ten drugi jest rozszerzoną wersją pierwszego itp.).

² Od 1984 r. Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich – Instytut Pamięci Narodowej, a od 1991 r. Główna Komisja Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytut Pamięci Narodowej.



(fot. Bartosz Bijał)

kładem mogą być prace dyplomowe pisane przez podchorążych SB w Wyższej Szkole Oficerskiej MSW im. F. Dzierżyńskiego w Legionowie. Prace funkcjonariuszy SB z woj. kaliskiego (podobnie jak ich kolegów z innych województw) dotyczyły na ogół kwestii regionalnych i często powstawały w oparciu o akta, które zostały zniszczone w 1990 r., co może być dodatkowo cenne dla historyków.

Materiały audiowizualne przydatne w badaniach nad historią Kalisza omówiła Katarzyna Kalisz z Narodowego Archiwum Cyfrowego w wystąpieniu „Źródła do dziejów Kalisza po 1945 r. przechowywane w Narodowym Archiwum Cyfrowym”. Swoją prezentację podzieliła na fotografie, nagrania dźwiękowe i filmy. Podstawowym zespołem, w którym należy szukać fotografii z Kalisza, jest Centralna Agencja Fotograficzna. Można w nim odnaleźć przede wszystkim fotografie z wielu kaliskich zakładów przemysłowych, których dokumentacja aktowa przechowywana jest w AP w Kaliszu. Fotografowie z CAF utrwalili także różne wydarzenia o charakterze społeczno-kulturalnym odbywające się w Kaliszu. Podobne materiały występują w zespole Krajowa Agencja Wydawnicza. Nieliczne fotografie dokumentujące wydarzenia związane z wojskowością przechowywane są w ramach zespołu Wojskowa Agencja Fotograficzna, a 22 fotografie wykonane w Centralnym Ośrodku Szkolenia Młynarskiego w Kaliszu w 1948 r. są częścią zespołu Socjalistyczna Agencja Prasowa. Najmniejszą grupę calisianów zgromadzonych w NAC stanowią nagrania dźwiękowe i filmy. Spośród tych ostatnich autorce udało się zidentyfikować tylko trzy. W swoim wystąpieniu K. Kalisz zwróciła uwagę na fakt, że NAC gromadzi także dokumentację aktową związaną z zasadniczym zasobem, która często jest niezbędna do pracy z materiałami audiowizualnymi. Dobrym tego przykła-

dem są fotografie i załączone do nich listy montażowe. Prelegentka przypomniała również specyfikę NAC w kontekście korzystania ze zgromadzonych tam archiwaliów, czyli kwestię praw autorskich.

Dwaj pracownicy Archiwum Państwowego w Kaliszu zajęli się kolejno archiwalia-
mi do dziejów NSZZ „Solidarność” oraz materiałami wytworzonymi przez PZPR, przechowywanymi w zasobie ich placówki.

Piotr Falkowski podzielił prezentowane archiwalia na pięć grup: zespoły i zbiory archiwalne o proveniencji solidarnościowej, źródła do dziejów „Solidarności” w aktach instytucji gospodarczych i spółdzielczych, w aktach PZPR, administracji państwowej oraz inne (spuścizny prywatne, wydawnictwa niezależne, czasopisma, druki ulotne itp.).

Z kolei Grzegorz Wilk skupił się na materiałach PZPR. Akta te trafiły do AP w Kaliszu głównie z archiwum byłego Komitetu Wojewódzkiego PZPR, a także nielicznie z zakładów pracy i różnych instytucji (akta podstawowych organizacji partyjnych). Ciekawym przypadkiem są akta POP przy Wojewódzkim Zarządzie Rozbudowy Miast i Osiedli Wiejskich w Kaliszu, które zostały odnalezione przez osobę prywatną w piwnicy budynku, w którym działała ta instytucja. Według szacunków archiwistów kaliskich zachowało się jedynie około 40 proc. akt archiwum KW PZPR. Stanowią one podstawowe źródło do dziejów partii oraz mogą uzupełniać materiały dotyczące dziejów społeczno-gospodarczych.

Zofia Wojciechowska wygłosiła referat pt. „Materiały źródłowe do dziejów miasta Kalisza i powiatu kaliskiego po 1945 r. w zasobie Archiwum Państwowego w Poznaniu”. Autorka analizowane materiały podzieliła na dwie zasadnicze grupy. Pierwsza to akta instytucji działających w mieście i powiecie do 1975 r., czyli do czasu utworzenia województwa kaliskiego, druga – dużo większa – to akta urzędów i instytucji szczebla wojewódzkiego (głównie z Poznania), do których, jako organów wyższej instancji, trafiały sprawozdania, protokoły itp. z podległych organów terenowych, w tym z Kalisza i powiatu. Prelegentka usystematyzowała omawiany materiał według struktury administracyjnej i podzieliła go na mniejsze grupy (urzędy administracji państwowej ogólnej i samorządu terytorialnego; urzędy administracji państwowej specjalnej; instytucje wymiaru sprawiedliwości; instytucje kulturalno-oświatowe; instytucje administracji gospodarczej; przedsiębiorstwa; spółdzielnie; biura projektowe; instytuty naukowe; instytucje samorządu zawodowego; związki, stowarzyszenia, komitety i inne organizacje; związki zawodowe; partie polityczne), aby ułatwić zainteresowanym dotarcie do poszukiwanych archiwaliów.

Trzy ostatnie referaty dotyczyły calisianów w zasobach oddziałowych archiwów IPN w Poznaniu, Łodzi i we Wrocławiu. Dwa z nich odnosiły się do wszelkich źródeł do dziejów Kalisza i okolic, jeden zaś dotyczył akt wytworzonych przez SB w Kaliszu po 1975 r.

Piotr Orzechowski z IPN w Poznaniu wystąpił z referatem pt. „Dokumentacja kaliska przechowywana w poznańskim oddziale IPN”. Rozpoczął on od wyjaśnienia, w jaki sposób omawiane przez niego materiały trafiły do zasobu Oddziału IPN w Poznaniu, skoro byłe województwo kaliskie weszło terytorialnie do łódzkiego oddziału Instytutu. Zwrócił także uwagę, że o ile z terminem „województwo kaliskie” nie ma problemu, to już zwrot „ziemia kaliska” nie jest do końca jednoznaczny i może nasuwać trudności w definiowaniu calisianów. Następnie pokrótce omówił, jakie materiały do dziejów Kalisza można odnaleźć w IPN w Poznaniu. Podzielił je na cztery podstawowe grupy: dokumen-

ty wytworzone i zgromadzone przez OKBZpNP-IPN oraz jej poprzedniczkę, dokumenty cywilnych organów bezpieczeństwa państwa (zespół Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Poznaniu), dokumenty organów administracji publicznej, urzędów, instytucji, partii i stowarzyszeń oraz archiwa osobiste i kolekcje.

Podobny charakter miał referat na temat calisianów w zasobie Oddziału IPN we Wrocławiu. Kamil Stiel w tekście³ „Źródła do dziejów Kalisza i terenów podległych administracyjnie w zasobie archiwalnym IPN we Wrocławiu” odnalezione archiwalia (około 150 j.a.) podzielił na akta postępowań prokuratorskich i sądowych (cywilne i wojskowe), akta penitencjarne (dot. internowanych, tymczasowo aresztowanych i jednej osoby osadzonej w zakładzie karnym), akta operacyjne UB i SB, akta osobowe funkcjonariuszy UB, SB, MO i pracowników cywilnych oraz pozostałe materiały: książeczki żeglarskie mieszkańców Wrocławia urodzonych w Kaliszu, wydawnictwo bezdebitowe „«Solidarność» Region Wielkopolska Południowa” z artykułem o proteście kaliskich taksówkarzy oraz dokument dotyczący przekazania tajnych współpracowników nowo utworzonym w 1975 r. komendom wojewódzkim MO, w tym również kaliskiej.

Nieco inaczej do zagadnienia calisianów podszedł Robert Rabięga z Oddziału IPN w Łodzi. W wystąpieniu „Akta Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Kaliszu w zasobie archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej w Łodzi” omówił największy i – jak podkreślił – najciekawszy zespół archiwalny dotyczący Kalisza i byłego województwa kaliskiego. Dzięki skupieniu się na jednym, choć dużym zespole, mógł go zaprezentować w niezwykle drobiazgowy sposób. Po krótkim wstępie R. Rabięga przeszedł do dziejów zespołu, przedstawił procesy aktotwórcze, proces archiwizacji oraz opracowanie i zawartość zespołu. Autor podkreślił, że akta WUSW w Kaliszu są jednymi z najważniejszych źródeł do badania historii Kalisza i byłego województwa w latach 1975–1990, lecz mimo to w ciągu kilkunastu lat istnienia IPN były stosunkowo rzadko wykorzystywane przez badaczy.

Konferencja „Calisiana rozproszone w archiwach polskich (1945–1989)” cieszyła się dużym zainteresowaniem licznie zgromadzonej publiczności oraz miejscowych mediów, a pokonferencyjna książka pod tym samym tytułem stanowi doskonale narzędzie dla badaczy dziejów ziemi kaliskiej. W znakomity sposób ułatwia ona wstępny etap kwerendy archiwalnej, jakim jest typowanie archiwów, a następnie zespołów archiwalnych, w których historyk spodziewa się znaleźć interesujące go materiały.

Bartosz Bijak

³ Z powodu absencji prelegenta referat nie został wygłoszony na konferencji, lecz znajduje się w wydawnictwie pokonferencyjnym.